УДК 392+398

Д.Р. Галиуллина

XIX ГАСЫРДА УФА ГУБЕРНАСЫНДА ЯШӘГӘН ТӨРКИ ХАЛЫКЛАРНЫҢ ГОРЕФ-ГАДӘТЛӘРЕ ТУРЫНДА
(Казан университеты каршындагы Археология, тарих һәм этнография җәмгыяте хәбәрләре материаллары буенча)

В статье рассматриваются материалы по обрядовой традиции и народной медицине тюркских народов Уфимской губернии, опубликованные на страницах Известий Общества археологии, истории и этнографии при Казанском университете. Материалом для исследования послужили статьи С.М. Матвеева, священника, члена-сотрудника ОАИЭ (с 1896 г.) и Н.Ф. Катанова – учёного, председателя ОАИЭ (1898–1914, 1919 гг.), которые опубликовали результаты исследований разных лет по фольклору тюркских народов.
Ключевые слова: тюркские народы, фольклор, обряд, заговор, поверье.

The article reveals the customs of the Turkic peoples of the Ufa province published on the pages of the Proceedings of the Society of Archaeology, History and Ethnography at Kazan University. The paper analyzes the articles of N.F. Katanov who was a Russian Turkologist, ethnographer, folklorist, chairman of the SAIE (1898–1914, 1919) and S.M. Matveev, a priest, a member of the staff of the SAIE (since 1896), who in their materials publish the results of research from different years on the ritual folklore of the Turkic peoples.
Keywords: Turkic peoples, folklore, customs, spell, superstition.

Фольклористика – гасырлар дәвамында һәрдаим үзенең тарихына мөрәҗәгать итә торган фәннәрнең берсе. Бүгенге көндә рус фольклористикасы тарихы фәнни яктан җитәрлек дәрәҗәдә тикшерелгән булса да, татар фольклор фәнендә аның үсешенә анализ ясаган хезмәтләр бик аз [Каримуллин, 1999; Ямалтдинов, 2016; Ярми, 1967]. Бу өлкәдә үткәрелгән эзләнүләрдә фәнни юнәлешләр, аерым шәхесләр һәм аларның хезмәтләре игътибар үзәгенә алынса да, фольклористика фәненең үсешенә зур тәэсир ясаган һәм үткән гасырларга караган матбугат чараларында, фәнни оешмаларда даими басылып килә торган журналларда дөнья күргән мәгълүматлар исә махсус тикшеренүләрне таләп итә. Төбәк фольклоры фәнни әйләнешкә чагыштырмача аз җәлеп ителә, аерым алганда, губерна һәм епархия, фәнни җәмгыятьләр хәбәрләрендә, төрле губерналарның «истәлек китапларында», туган якны өйрәнү җыентыкларында һ. б. урнаштырылган текстлар бер ноктага тупланып, фәнни проблема җәһәтеннән өйрәнелми диярлек.

XIX гасыр ахыры – XX гасыр башында дөнья күргән мондый басмаларда Көнчыгышны өйрәнүчеләр, археографлар, этнографлар, тарихчылар татарларның һәм шул исәптән Россиядә яшәгән башка

халыкларның теле, тарихы, мәдәнияте өлкәсендәге мәгълүматларга таянып, фәнни терминологияне, алга таба алып барылачак тикшеренүләрнең базасын булдыру өлкәсендә беренче адымнарын ясыйлар. Әлеге юнәлештә эш алып барган мөһим басмаларның берсе булып, 1878 елда ачылган Археология, тарих һәм этнография җәмгыяте (алга таба – АТЭҖ) каршында нәшер ителгән «Археология, тарих һәм этнография җәмгыяте хәбәрләре» (алга таба – АТЭҖХ) тора. Җәмгыять тугандаш гуманитар дисциплина галимнәренең көчләрен туплауда һәм илебез халыкларын, шул исәптән Россия территориясендә гомер итүче төрки халыкларны фәнни өйрәнүне көчәйтүдә, гомумән алганда, төрки халыкларның этнографиясе өлкәсендә үткәрелгән тикшеренүләр кысасында фольклористика фәненең үсешендә зур роль уйный. Әлеге басмада Россиядә яшәүче төрки халыкларның теле, тарихы, традицион мәдәнияте буенча күптөрле материаллар дөнья күрә. Галимнәр, тикшеренүчеләр бу юнәлештә дәвамлы эш алып баралар, төрки халыклар яшәгән төрле төбәкләргә экспедицияләр оештырыла, махсус тикшеренү программалары төзелә, җыелган материаллар һәм алар нигезендә ясалган фәнни күзәтүләр һәрдаим дөнья күреп бара.

Этнография һәм фольклор өлкәсендә мәгълүмат җыю һәм эшкәртү белән төрле елларда үз заманының күренекле галимнәре шөгыльләнә, мәсәлән: С.К. Кузнецов, Г.Н. Потанин, В.А. Казаринов, В.К. Магницкий, Н.Ф. Катанов һ.б. Н.А. Фирсов һәм башка галимнәр тарафыннан фәнни тикшеренүләрнең махсус программасы эшләнә. Әмма этнографик һәм фольклор истәлекләрен җыючылар буларак еш кына Җәмгыятьнең әгъза-хезмәткәрләре (укытучылар һәм руханилар арасыннан) чыгыш ясый.

XIX гасыр ахырында төрки халыклар яшәгән төрле регионнар өйрәнелә, шул исәптән татар һәм башкорт халкы көн күргән Уфа губернасы да игътибар үзәгенә алына. Әлеге территорияне үз эченә алган эзләнүләр 1895 елның җәендә Казан университеты каршындагы АТЭҖ рәисе Н.Ф. Катанов тәкъдиме буенча башланып китә. Уфа губернасының Бәләбәй өязе Дияш авылы рухание Степан Матвеевич Матвеев тарафыннан Уфа губернасында яшәүче керәшеннәрнең рухи мәдәнияте буенча материаллар җыю башлана. Шулай ук Н.Ф. Катанов үзе дә 1897–1898 елларда Уфа губернасының Бәләбәй өязендә булып, татарларда һәм башкортларда таралыш тапкан дәвалау ысулларын туплый. 1895–1899 елларда АТЭҖХ битләрендә басылган мәкаләләр циклы бу эшнең нәтиҗәсе булып тора.

С.М. Матвеев эзләнүләре барышында Уфа губернасының Минзәлә һәм Бәләбәй өязләрендәге утыздан артык торак пунктында була. Әлеге сәфәр нәтиҗәләре нигезендә АТЭҖХнең XIII томында «Свадебные обычаи и обряды крещёных татар Уфимской губернии» дигән мәкалә басылып чыга. Әлеге мәкаләдә туй йоласының, яучылаудан башлап, кияүнең кыз йортына кунакка төшүе белән тәмамлана торган һәр этабы җентекләп тасвирлана.

Әлеге урынчылыкта таралыш тапкан туй йоласы, нигездә, бүгенге көндә сакланып калган традиция белән туры килә. XIX гасырда туй, җиденче гыйнвардан алып Олы ураза (Великий пост) башланганчы үткәрелгән һәм еш кына берничә атна дәвам итә торган булган. Беренче этап – яучылау, ягъни яучы (*җаучы)* билгеләүдән башланып киткән. Билгеле булганча, яучылар кәләшнең әти-әнисе янына алдан сөйләшү-киңәшләшү өчен җибәрелгән. Еш кына яучыларга кәләш йортына берничә кат килергә туры килгән, чөнки кәләшнең туганнарына да, үзенә дә билгеле бер карарга килү өчен вакыт бирелгән. Шунысы кызыклы: С.М. Матвеев әйтүенә караганда, соңгы сүзне кәләш әйткән, әти-әнинең мәҗбүр итүе аркасында никахлашуны җәмәгатьчелек гаеплəп чыга торган булган.

Әлеге сөйләшүләр барышында ике гаилә дә *калым* һәм *бирнәнең* күләме турында уйлана. Әгәр кәләш һәм аның туганнары тарафыннан кияү хупланса һәм бүләкләрнең күләме буенча үзара килешү булса, алдагы очрашуга кәләш йортына яучы кияүнең туганнарын да алып килә. Аш вакытында яучылар әти-әниләрдән кәләшнең шушы кияү белән никахлашырга әзер булу-булмавын сорыйлар. Кәләш тә очрашуда катнаша, әмма кеше күзенә күренми, чаршау артына яшеренә. Әти-әнисенең соравын җавапсыз калдырса, бу аның ризалык бирүен аңлата. Шуннан соң кәләш әнисе яки килен аша кияүгә дигән бүләкләрен тапшыра. Бүләкләр үзләре – *ак,* ә бу йола *аклашау* дип атала. Бу вакыйгадан соң биш яисә ун көн үткәннән соң, аларның ярәшүләре *(җәрәшү)* турында игълан ителә [Матвеев, 1895].

Ярәшүдән алып туйга кадәр (ун көннән алып, ике айга кадәр) дәвам иткән икенче этапта кәләш кияү һәм аның туганнары өчен бүләкләр һәм үзенә киемнәр әзерли. Киленгә еш кына дуслары һәм туганнары ярдәм итә. Кияү бу вакытта кәләш өчен өске кием, тун, җилән һәм аяк киеме әзерләү белән шөгыльләнә. Бу әйберләр тупланып беткәннән соң, кияү аларны кәләшенә илтеп бирә һәм әти-әнисе сайлаган туй көнен атый [Матвеев, 1895].

Өченче этап – кәләш йортындагы туй. Кияү белән кәләшнең әти-әниләре һәр ике яктан иң якын туганнары арасыннан 2–3 гаиләне сайлап ала. Алар туйны оештыруда актив катнашалар, бу очракта матди чыгымнарны күтәрешү дә күздә тотыла. Һәр йорт каршы яктан килгән кунакларны чират буенча кабул итәргә тиеш була. Иң элек кунаклар кәләш йортына төшәләр, бүләкләр алмашалар, мәҗлес үткәрәләр. 5–6 сәгать дәвам иткән мәҗлестән соң, кодалар кәләшнең туганнары ягыннан беренче йортка һәм шулай тәртип буенча калганнарына китәләр. Һәр йортта кунаклар берничә сәгать мәҗлестә утыра, тәүлеккә якын йөреп, туй кортежы кәләш йортына әйләнеп кайта.

Бу вакытка кәләшнең барлык туганнары кәләшне озату йоласына чакырыла. Иң яхшы киемнәрен кигән кызны аның кыз туганнары һәм дуслары чолгап ала, алар аерылышу турында моңсу җырлар җырлыйлар:

Оло жулнын такыры,
Кӧмӧш акчанын бакыры…
Айырылмабыз дигян эйек,
Айырылышабыз акыры…

Оло жулнын буйында
Сыуырылыб ўся бер жыуа;
Жылашмагыз кызлар жырлашыгыз,
Айырылыша торган бер жола.

Ишек алды шау нарат,
Ник шаулый икян бер нарат;
Шауламасыйы ул нарат,
Айырылыб китя бер канат.

Бура да бура ак борчак,
Тюкмей чячмей тотогыз;
Инде бездян айырыла,
Какмый, сукмый тотогоз... [Матвеев, 1895].

Кызның әти-әнисе фатиха биргәннән соң, кәләшне япма белән каплыйлар, кодалар янына чанага утырталар һәм туган-үскән йортыннан алып чыгып китәләр. Кәләшнең туганнары һәм якыннары туй кортежын басу капкасына кадәр озата бара. Яшьләр исә чиркәүгә китә. Чиркәүдән соң кәләшне *кыяматлык*[1] йортына алып китәләр һәм аның хатыны кулына тапшыралар. Биредә яшь хатынның кашларын, чигә һәм маңгай чәчләрен йолку йоласы башкарыла. Аннары кәләш юына һәм *кыяматлык ана* ярдәмендә яшь килен киемнәрен кия. Шул рәвешле киенгән кәләшне кияү йортына алып китәләр, анда *килен керту* йоласы үтәлә. Көн мәҗлес белән тәмамлана [Матвеев, 1895].

Икенче көнне кияү өенә кәләш ягыннан кодалар килә, һәм кәләш йортында башкарылган йолалар циклы тулаем кабатлана. Кодаларны озатканнан соң, икенче көнне иртән кияү йортында *килен токмачы* пешерелә. Кияүнең туганнары кунакка чакырыла, алар килүгә токмач һәм пилмән әзерләнә.

Туй тантаналарына нокта куйган соңгы йола – *кияү кайтармасы*. Туйдан соң 2–3 атна үткәч, яшьләр бабай (иргә карата хатынның атасы) йортына кунакка киләләр. Бу очрашу шул ягы белән үзенчәлекле: бабасы йортына кергәч, кияү өстәлгә тәңкә яки яулык куярга тиеш була, шуннан соң ул хатынының туганнары арасында үз кешегә әйләнә [Матвеев, 1895].

Шулай итеп, С.М. Матвеев мәкаләсендә туй йоласы комплексы системалы рәвештә тәкъдим ителә, аның терминологиясе, сүз компоненты, йола вакытында башкарылган гамәлләр барысы да тәфсилләп

[1] *Кыяматлык* (гарәп теленнән кергән кыямәт сүзеннән ясалган) – гаиләнең никахына кыямәт көнендә (ягъни үлеп яңадан терелгәч) шаһит булып торырга тиеш дип исәпләнгән. Кыяматлыкка кияү ягыннан туган тиешлерәк хатын-кыз һәм аның ире сайлап алына. Ул гомер буе бу ир белән хатынның иң ышанычлы дусты, киңәшчесе һәм таянычы булырга тиеш.

тасвирлана. Бу материаллар туй йоласының XIX гасырда үткәрелү рәвешен өйрәнү өчен генә түгел, ә бәлки әлеге йола комплексының тарихи үсеш-үзгәрешен дә күзәтергә мөмкинлек бирә.

С.М. Матвеевның чираттагы күләмле мәкаләсе 1899 елда гына дөнья күрә, чөнки бу вакытта ул Минзәлә өязеннән Уфа губернасының Бәләбәй өязенә күченә. Аңа кадәр Степан Матвеевич 1897 елда «Гадание, посредством веретена у крещёных татар Уфимской губернии» дигән кыска гына язма бастыра, анда эшнең уңышлы яки уңышсыз чыгуына бәйле күрәзәлек итү процессы тасвирлана [Матвеев, 1897].

1899 елда нәшер ителгән XV томда ул «Погребальные и поминальные обряды крещёных татар Уфимской губернии» мәкаләсен тәкъдим итә. Туй йолалары турындагысыннан аермалы буларак (анда барлык тантаналар этаплап тасвирлана), бу материал тормыштагы хорафатларга һәм ышануларга нигезләнгән төрле хикәяләр белән баетылган. Керәшеннәрдә җирләү өчен кирәкле барлык әзерлек эшләренең православие традицияләренә туры китереп башкарылуы – билгеле күренеш. Әмма соңгы юлга озату йолалары вакытында актуальләшкән ышанулар, нигездә, татар халкының гомумтрадициясендә таралыш тапкан ышанулар системасы белән тәңгәл килә. Мәсәлән, үлгән кешенең җанына тәннән чыгу җиңелрәк булсын өчен, аңа кашык белән су бирү гадәте булган һәм бүгенге көндә дә гамәлдә. Татарлар күзаллавы буенча, әгәр бу эш эшләнмәсә, суны шайтан бирәчәк һәм кешенең җанын үзенә алачак. Татарларның төрле этник төркемнәре арасында җанның кешедән күбәләк кыяфәтендә чыгуына ышану керәшеннәрдә дә булып, җанның мич басмасына менеп утыру формасын алган. Керәшеннәрдә үлеме якынлашкан кешеләрне, аларның үтенече буенча, ишегалдына алып чыгу традициясе дә кызыклы, бу гамәл – кеше йорты белән хушлаша алсын өчен эшләнгән, югыйсә аның җаны тәннән чыга алмый интегәчәк, дип ышанганнар [Матвеев, 1899].

С.М. Матвеев мәкаләсендә шулай ук турыдан-туры үлемгә кагылышлы ышанулар да бәян ителә. Мәсәлән, автор кешенең тирән йокыга, ягъни *мәрткә киту* кебек халәтенә зур игътибар бирә. Керәшеннәрдә мәрткә киткән кешеләр теге дөньяның серләрен ача ала торган изгеләр дип саналган. Степан Матвеевич мисалга тумышы белән Минзәлә өязе Сәвәләй авылыннан[1] булган Федот Леонтьев хикәясен китерә, әмма үзе үк аның дөреслегенә шикләнеп карый. Аның өчен шунысы мөһим: әлеге текстлар керәшеннәрнең теге дөнья турындагы күзаллауларын чагылдыра һәм күпләр мондый хикәяләрне реаль чынбарлык дип кабул итә. Әлеге территориядә таралыш тапкан бу хикәяләрне уртак сюжет берләштерә. Зират астында авыл урнашкан, анда һәр үлгән кеше өчен йорт әзерләнгән, әгәр йорт якты һәм чиста икән, димәк, бу кеше тәкъвалык белән яшәгән, әгәр йорт тузган һәм каралмаган булса, кешегә җаны турында уйлый башларга һәм, тәүбәгә килеп, гөнаһларын ярлыкауны сорарга кирәк. Мондый авылларның

[1] Хәзерге Татарстан Республикасы Зәй районы Сәвәләй авылы.

читендә казаннар торган, аларда гөнаһлары зур булган кешеләрне пешергәннәр яки «җәһәннәм»дә авыр эш башкарырга мәҗбүр иткәннәр [Матвеев, 1899].

Уфа губернасында яшәүче керәшеннәрнең күмү йолалары структурасында үлгән кешене искә алу мәҗлесләре аерып күрсәтелә. Үлгәннең өченче *(өчесе – третины),* җиденче *(җидесе – седьмины),* кырыгынчы *(кыркы – сорочины)* көннәрендә, бер ел узгач *(елы, аш уздыру)* үткәрелә торган искә алу мәҗлесләре беренче төргә керә. Һәр пәнҗешәмбе *(кече-атна, атна-кич), Симек көндә* (Кичерешү көне алдыннан килгән пәнҗешәмбедә) *Пукраудa* (Покрау), *Үле чыккан көндә* (әрвахлар чыгу көне, азап атнасында пәнҗешәмбе көнне билгеләп үтелә) исә гүр иясе булган туганнарның барысы да искә алына.

Үлем-күмү йолалары турында сүз алып барганда, С.М. Матвеев шулай ук йола фольклоры үрнәкләрен дә китерә. Мәсәлән:

Минем атым кюк журга
Менеб китте тауга ӳргя;
Кюзебез туя кюрмей калдык,
Кереб китте, туганай, тар гюргя.

Без жӧрӧйбез ат белян,
Ауыр булмаса ыйы ӳрляре;
Ӓтекяй безгя бахиллек бирде,
Тар булмасын жаткан гюрляре.

Кюккя меняр эйем бачкыч жук,
Менгяч тӧшяргя чылбыр жук,
Сагынсак ничек итейек,
Барыб кюрешергя жола жук [Матвеев, 1899].

Мәкаләнең ахырында Степан Матвеевич үлем килүен белдергән сынамышларны һәм төш юрауларны терки. Мәсәлән, тавык этәч булып кычкырса; тавыкның койрык ягына салам бөртеге иярсә; кибән яисә чүмәлә ишелсә, үлемгә юраганнар. Төштә яңа бина төзү; агач кисү, бал яисә ит ашау; чаң тавышын ишетү дә үлем турында хәбәр иткән.

1900 елда АТЭҖХнең XVI томында, С.М. Матвеевның керәшеннәр турындагы мәкаләләр циклының дәвамы буларак, Николай Федорович Катановның «Народные способы лечения у башкир и крещённых татар Белебеевского уезда Уфимской губернии» дигән мәкаләсе басыла, анда әлеге ике халыкның төрле авыруларын дәвалау ысулларына чагыштырма анализ ясала, аларның берничә төре аерып күрсәтелә: берсе дин күрсәтмәләренә нигезләнсә, икенчесе – кешенең тормыш тәҗрибәсенә һәм өченчесе мифологик ышануларга таянып барлыкка килә дип билгеләнә.

Н.В. Катанов фикеренчә, башкортларда авыру барлыкка килүнең төп сәбәпчесе явыз рухлар булганга күрә, кешенең саулыгына зыян китермәү ысуллары да әлеге мифологик персонажларның гамәлләре

белән бәйләп карала. Мәсәлән, кич белән җиргә егылырга ярамый, юкса егылган кеше өстенә я йорт иясе, я абзар иясе утырачак та, бу кеше авырый башлаячак. Зиратта, бигрәк тә мәетне җирләгәннән соң, йөрергә ярамый, чөнки анда кешеләрнең җаннарын утка яга торган сихерче утыра һ.б. [Катанов, 1900].

XIX гасыр ахырында яшәгән башкортларның бизгәк чирен дәвалау ысуллары да кызыклы:

– явыз рухны куып җибәрү өчен, йоклап яткан кешенең өстенә салкын су сибәләр (чөнки бизгәк үзе – явыз рух ул);

– курчак ясыйлар (хатын-кызга – малай курчак, ир-атка – кыз курчак), аны авыруга бәйләп куялар, һәм бизгәк, курчакны кеше дип уйлап, аңа күчкәнче, бер-ике көн тоталар. Аннан курчакны ташлыйлар, кеше савыга;

– ярканатның канатларын кисеп, тукымага төрәләр һәм күлмәк астына тыгып куялар. Бизгәк, ярканаттан куркып, кешедән чыгып китә. Керәшеннәрдә дә моңа охшаш чара кулланылган [Катанов, 1900].

Кызганычка каршы, Н.Ф. Катанов бу мәкаләсендә башкортларның дәвалау ысулларына артык игътибар бирми, чөнки элегрәк «Деятель» журналында чыккан (1898) «Врачебные средства у башкир» язмасын шуларга багышлый. Шул ук вакытта ул бу мәкаләсендә Казан татарларының төрле авыруларга каршы кулланылган догаларны дистәләрчә мең данәдә бастыруларын ассызыклый һәм, күрәсең, шуңа күрә дә аларны бу мәкаләсенә кертми.

Н.Ф. Катанов билгеләвенчә, керәшеннәрдә дә мифологик ышануларга нигезләнеп барлыкка килгән авырулар зур урын алып тора, шуңа мисал итеп, ул үзенең мәкаләсендә авыруларны кисәтү максатыннан кулланылган гамәлләрне китерә. Мәсәлән, кыр эшләре вакытында буразнага да, ызанга да ятып йокларга ярамый, югыйсә авырып китүең ихтимал. Берәр кешенең балалары еш авырса яисә үлеп торса, алар озак яшәсен өчен, бала сату йоласын үткәргәннәр. Моның өчен баланы тәрәзә аша атасына биреп: «Бала сатам! Аласыңмы?», – дип сораганнар. Ата кеше баланы «сатып бирүче» әбигә өч яисә биш тиен түләгәннән соң, йорт иясе баланы башкача азапламый дип ышанганнар [Катанов, 1900].

Галим күрсәтүенчә, керәшен татарларында еланнар ярдәмендә дәвалау ысулларын да еш очратырга мөмкин, чөнки алар кайбер авыруларны еланнар патшасы җибәрә дип ышанганнар. Мәсәлән, күз авыртуын авыруның күзләренә елан тиресе бәйләп дәвалаганнар һәм җиде тапкыр: «Алла исеме белән, түгәрәк елан, бакыр елан, синнән китүеңне сорыйм! Әгәр дә китмәсәң, сиңа миннән эләгәчәк!» – дип кабатлаганнар. Авыру елан тиресенә күчкән һәм кеше терелгән. Авыру кеше, бизгәктән котылсын өчен, аның куенына көтмәгәндә яңа үтерелгән елан салганнар, авыру, бик нык куркып, терелгән, чөнки бизгәк рухы еланнар патшасы рухыннан курка дип саналган [Катанов, 1900]. Шул рәвешле, Н.Ф. Катанов хезмәтендә ике халыкта да кулланылышта булган дәвалау ысулларының уртак һәм аермалы яклары

күрсәтелә. Шул ук вакытта бүгенге көндә дөнья күргән материаллар белән чагыштыру [Давлетшина, 2022] Николай Федорович язып алган ышану һәм йолаларның күбесе өлешчә булса да саклана һәм татар халкының башка этник төркемнәрендә дә шул ук формада гамәлдә йөри, дип әйтергә мөмкинлек бирә.

Күрүебезчә, Уфа губернасында яшәгән төрки халыкларның гореф-гадәтләренә багышланган мәкаләләр циклы традицион мәдәниятнең төрле өлкәләренә карый һәм этнографик мәгълүматлар белән беррәттән фольклор материалларын да системалы рәвештә тәкъдим итүгә нигезләнә. Әлбәттә, биредә китерелгән язмалар галимнәр башкарган эшнең бер өлеше генә. Казан университеты каршындагы АТЭҖ әгъзалары региональ этнографик тикшеренүләр алып барганга күрә, бу аларга әлеге төбәкләрдә яшәүче төрки халыкларның көнкүрешен, мәдәниятен, фольклорын өйрәнергә, аларның традицион мәдәниятен киң җәмәгатьчелеккә җиткерергә мөмкинлек биргән. Тикшеренүләр этнография кысаларында алып барылуга карамастан, биредә фольклорның төрле жанрлары (тыюлар, җырлар, ышанулар, им-том итү һ.б.), шулай ук бүген фольклористика эчендә каралган йолаларның тасвирламалары да урын алган. XIX гасыр ахыры – XX гасыр башы галимнәре материал җыеп кына калмаганнар, ә үз эшләренең нәтиҗәләрен АТЭҖХ битләрендә дә бастырганнар, бу журналны кыйммәтле чыганак иткәннәр. Бу эш аларга гына түгел, төрки халыклар мәдәнияте белән кызыксынган барлык галимнәргә дә чагыштырма тикшеренүләр үткәрү мөмкинлеге бирә һәм бүгенге көндә дә үзенең әһәмиятен югалтмый.

Әдәбият

Давлетшина Л.Х. Современная татарская проза в контексте актуальной мифологической традиции: монография. Казань: ИЯЛИ, 2022. 312 с.

Катанов Н.Ф. Народные способы лечения у башкир и крещённых татар Белебеевского уезда Уфимской губернии // ИОАИЭ. 1900. Т. XVI. Вып. 1. С. 1–14.

Каримуллин А.Г. Татарский фольклор: Аннотированный указатель литературы 1612–1981. Казань: Таткнигоиздат, 1993. Ч. 1. 134 с.; Ч. 2. 134 с.

Матвеев С.М. Гадание посредством веретена у крещеных татар Уфимской губернии // ИОАИЭ. 1897. Т. XIV. Вып. 3. С. 365.

Матвеев С.М. Погребальные и поминальные обряды крещёных татар Уфимской губернии // ИОАИЭ. 1899. Т. XV. Вып. 3. С. 242–272.

Матвеев С.М. Свадебные обычаи и обряды крещеных татар Уфимской губернии // ИОАИЭ. 1895. Т. XIII. Вып. 5. С. 317–353.

Ямалтдинов И.И. Татарская фольклористика 20–60-х гг. XX века. Собирание, публикация и научное изучение фольклора. Казань: ИЯЛИ, 2016. 184 с. (Сер. «Библиотека журнала «Фәнни Татарстан»; 8-я кн.).

Ярми Х. Татар халкының поэтик иҗаты; СССР ФА. Г. Ибраһимов исем. ТӘТИ. Казан: Татар. кит. нәшр., 1967. 308 б.

Галиуллина Диана-Мария Рәшит кызы,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты аспиранты